

4 | 24

Justitiële verkenningen

**Onrust is van alle tijden.
50 jaar *Justitiële verkenningen***

Versijnt 4 maal per jaar • jaargang 50 • december

Boom

Wetenschappelijk Onderzoek- en
Datacentrum

Omarm de chaos

Marnix Eysink Smeets*

Hoe zal de maatschappelijke onrust in Nederland zich de komende jaren ontwikkelen? Met welke gevolgen én kansen voor overheid en veiligheidsbestel?¹ Die vraag staat centraal in deze bijdrage. Nu is 'niets zo moeilijk als voorspellen; vooral als dat de toekomst aangaat', zoals cabaretier Wim Kan opmerkte in de jaren dat de grondslag werd gelegd voor dit tijdschrift. Hoe de toekomst zich ontwikkelt is immers chaostheorie bij uitstek. Dat maant tot bescheidenheid. Dit artikel is dus niet meer dan een kleine gedachteoefening, mede gebaseerd op recent werk over maatschappelijke onrust en de huidige staat van het veiligheidsbestel (Eysink Smeets 2021, 2022, 2024).

Onbehagen

Dat zich in de afgelopen decennia een groeiend onbehagen vormde in de samenleving is al vaker beschreven. Onbehagen, als optelsom van een diffuus gevoel van (existentiële) dreiging, gecombineerd met het gevoel die dreiging niet voldoende het hoofd te kunnen bieden (Eysink Smeets 2021; WRR 2023). Wie op zoek gaat naar de *roots* van dat onbehagen komt in de tijd uit waarin dit tijdschrift voor het eerst het licht zag. Een tijd waarin het denken over de samenleving in het teken kwam te staan van het neoliberaal gedachtegoed, en waarin het nastreven van sociale grondrechten als hoofdpoging voor de overheid werd ingeruild voor economische ontwikkeling. Daarvan profiteerde een belangrijk deel van de samenleving, aldus Tjeenk Willink (2018), maar een niet te verwaarlozen deel ook niet. Dat betekende dat zij het vertrouwen in de toekomst begonnen te verliezen. Bauman (2017)

* M. Eysink Smeets PhD is onderzoeker op het gebied van veiligheid, veiligheidsbeleving en veiligheidsbeleid en emeritus lector Publiek Vertrouwen in Veiligheid.

1 Het samenstel van actoren die samen het veiligheidsbeleid vormgeven, zoals lokaal bestuur, politie, Openbaar Ministerie, rechterlijke macht, gevangeniswezen en ministerie(s).

beschrijft hoe een welhaast utopisch verlangen naar het verleden (*retrotopia*) ervoor in de plaats kwam.

Van onbehagen naar onrust

Het onbehagen uitte zich aanvankelijk nog vooral in een toenemend afwenden van het politiek-bestuurlijk systeem of het stemmen op zogenoemde 'buitenstaander'-partijen (De Voogd & Cuperus 2021). Een kantelpunt komt met de financiële crisis, als eerste van een serie gebeurtenissen die onze aannamen over de stabiliteit en veiligheid van onze samenleving fundamenteel onder druk zetten. De aanslagen van IS volgen al snel, net als de inval van de Russen op de Krim, het neerschieten van MH17, de pandemie en het tastbaar worden van de klimaat- en stikstofcrisis. Bezuinigingen én affaires zetten tegelijkertijd ons beeld van de (rijks)overheid onder druk: met minder bescherming en – voor sommigen zelfs – meer bedreiging. Terwijl we ons inmiddels daarover via smartphones en sociale media op een heel andere manier informeren, communiceren, maar zelfs kunnen organiseren. Deze combinatie van ontwikkelingen leidt ertoe dat het onbehagen in toenemende mate omslaat in onrust. Het aantal demonstraties neemt hand over hand toe, net als het aantal ongeregelheden. Uiteenlopende protestbewegingen komen op, van *Kick Out Zwarte Piet* tot *Extinction Rebellion*, van *Gele Hesjes* tot *Viruswaan*, van *Free Gaza* tot *soevereinen*. De actoren uit het veiligheidsbestel hebben er de handen vol aan: om de openbare orde te bewaren, maar ook om uiteenlopende functionarissen te beveiligen of strafbare feiten op te sporen en te vervolgen.

Een nieuwe periode van onrust?

Met het aantreden van het kabinet-Schoof is Nederland inmiddels in nieuw vaarwater gekomen. Het kabinet is een nadrukkelijke overwinning van de *retrotopianen*, die zich daarmee nu eindelijk gehoord lijken te voelen. We zullen er rekening mee moeten houden dat het progressievere, kosmopolitische ingestelde deel van de samenleving zich nu – op zijn beurt – minder gehoord en zelfs bedreigd kan gaan voelen. Omdat in hun ogen een afbraak van de rechtsstaat dreigt. Of omdat

aan de klimaatcrisis nu minder wordt gedaan dan in hun ogen nodig is. Zullen we daarmee na klimaatactivisme nu bijvoorbeeld ook klimaatextremisme tegemoet gaan zien? Maar ook onder (andere) groepen is de afgelopen jaren een stevig antioverheidsressentiment gegroeid, dat onder een nieuw kabinet niet zomaar weg is en dat onder de juiste voorwaarden weer eenvoudig tot ontbranding kan komen. (Ook) door toedoen van geopolitieke ontwikkelingen; recente conflicten elders hebben al laten zien hoezeer deze ook tot diepe tegenstellingen in onze eigen samenleving kunnen leiden. En waarmee krijgen we ook in Nederland te maken wanneer de Amerikaanse verkiezingen gewelddadig gaan verlopen?

Omarm de chaos?

We zullen er rekening mee moeten houden dat de maatschappelijke onrust aanhoudt of zelfs verder oplaait. ‘Omarm de chaos’, zegt hoogleraar Transitiekunde Rotmans daarop, want het hoort bij de overgangsfase waar we ons nu in bevinden (Rotmans & Vermeulen 2021). Waar het gaat om overheids- en veiligheidsbestel valt daar zeker wat voor te zeggen. Het neoliberale gedachtegoed dat – vooral in de vorm van *New Public Management* – vanaf het midden van de jaren tachtig inrichting en functioneren van de overheid zo sterk heeft beïnvloed, lijkt inmiddels aan het einde van zijn levenscyclus te zijn gekomen. Wat daarvoor precies in de plaats zal komen is nog onduidelijk, maar gezaghebbende adviezen en rapporten wijzen wel in eenzelfde richting: van een *Nieuwe Publieke Moraliteit*, *Nieuwe Publieke Menselijkheid* of *Nieuw Publiek Maatwerk* (Adviescommissie Versterken Weerbaarheid van de Democratische Rechtsorde 2023; Raad voor het Openbaar Bestuur 2020, 2022; Staatscommissie Rechtsstaat 2024). Ook waar het gaat om de staat van het veiligheidsbestel is de overeenkomst met de turbulente jaren tachtig van de vorige eeuw echter frappant. Net als nu liep ook toen de criminaliteit de politie (en de andere actoren uit het bestel) over de schoenen. En moest er dringend worden nagedacht over nieuwe grondslagen voor het veiligheidsbeleid. Mede doordat een (toen) uitermate deskundig en innovatiebereid Ministerie van Justitie daarin vooropging, resulteerde dat in een beperkt aantal jaren tot het *integraal veiligheidsbeleid*, waarvan de kernpunten tot op de dag van vandaag nog leidend zijn in de opzet

van en taakverdeling in het veiligheidsbeleid ... in een situatie waarin de veiligheidsopgaven echter aanmerkelijk zijn veranderd. Omdat het veiligheidswater nu aan de lippen staat van alle actoren uit het bestel (politie, Openbaar Ministerie, rechterlijke macht, gevangeniswezen, lokaal bestuur) is te zien dat elk van deze actoren nu *individueel* bezig is de eigen functie en het functioneren te herijken. Dat is echter per definitie een doodlopende weg. De effectiviteit van elk van deze partijen wordt immers mede bepaald door wat de andere actoren uit het bestel doen (of nalaten). Er is dus maar één weg vooruit die verlichting kan brengen, en dat is door ook *gezamenlijk* tot een dergelijke herijking te komen. Als de maatschappelijke onrust daaraan een bijdrage heeft geleverd, heeft de cruijffiaanse wijsheid 'alle nadeel hep z'n voordeel' haar validiteit ook in het veiligheidsbestel weer eens bewezen.

Literatuur

Adviescommissie Versterken Weerbaarheid van de Democratische Rechtsorde 2023

Adviescommissie Versterken Weerbaarheid van de Democratische Rechtsorde, *Koester de democratie! Een dringende oproep om de democratische rechtsorde weer voor iederéén te laten werken*, 2023.

Bauman 2017

Z. Bauman, *Retrotopia*, Cambridge: Polity Press 2017.

Eysink Smeets 2021

M. Eysink Smeets, *Fear drop and fear change. Perceptions of security in the 21st century: their formation, trends, and impact in society*, Cardiff University 2021.

Eysink Smeets 2022

M. Eysink Smeets, *Onrust begrijpen begint bij anders kijken. Een veiligheidspsychologisch perspectief op maatschappelijke onrust*, Utrecht: Ondersteuningsnetwerk Maatschappelijke Onrust/Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid, 2022.

Eysink Smeets 2024

M. Eysink Smeets, *De positie van het lokaal bestuur in veiligheidsbestel en -beleid. Welke ontwikkelingen vragen om aandacht? En welke overwegingen kunnen daarbij helpen?* Den Haag: Vereniging van Nederlandse Gemeenten, 2024.

**Raad voor het Openbaar Bestuur
2020**

Raad voor het Openbaar Bestuur, *Een sterkere rechtsstaat. Verbinden en beschermen in een pluri-forme samenleving*, Den Haag 2020.

**Raad voor het Openbaar Bestuur
2022**

Raad voor het Openbaar Bestuur, *Gezag herwinnen. Over de gezagswaardigheid van het openbaar bestuur*, 2022.

Rotmans & Vermeulen 2021

J. Rotmans & M. Vermeulen, *Omarm de chaos* (8e druk), Amsterdam: De Geus 2021.

**Staatscommissie Rechtsstaat
2024**

Staatscommissie Rechtsstaat, *De gebroken belofte van de rechtsstaat. Tien verbetervoorstellen met oog voor de burger*, Den Haag 2024.

Tjeenk Willink 2018

H. Tjeenk Willink, *Groter denken, kleiner doen. Een oproep*, Amsterdam: Prometheus 2018.

De Voogd & Cuperus 2021

J. de Voogd & R. Cuperus, *Atlas van afgehaakt Nederland. Over buitenstaanders en gevestigden*, 2021, www.kennisopenbaarbestuur.nl/documenten/rapporten/2021/12/17/atlas-van-afgehaakt-nederland.

WRR 2023

WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid), *Grip. Het maatschappelijk belang van persoonlijke controle*, 2023.